

“SEMPRE L’AIGUA!”

Josep Antoni Pujol Aguado

Durant l’últim terç del segle XIX i el primer del XX, moltes poblacions valencianes van desenvolupar plans per conduir l’aigua potable a les distintes localitats i posar-les a l’abast de tot el veïnat. Es tractava d’una qüestió d’higiene i modernitat. Per no haver de dependre de les inclemències i l’atzar de la climatologia, i per millorar les condicions de salubritat del consum d’un recurs tan necessari.

En una zona com l’Horta d’Alacant, amb un règim de pluges escàs i irregular, l’aigua era -ho és avui també- un bé molt preuat. Més encara quan constituïa, llavors, la base fonamental d’una economia basada gairebé exclusivament en l’agricultura, tant de secà regat -vinyes, oliveres- com de regadiu -productes hortofrutícoles-. Sobre la importància del reg no cal insistir. Encara avui podem observar en el paisatge les traces dels “camins de l’aigua”. En són exemples algunes séquies malmeses i abandonades, com la del Gualeró; la font i els molins del carrer Maigmona; nombroses basses distribuïdes en distintes finques; o el traçat sinuós i irregular de la línia de cases d’alguns carrers, com ocorre en el del Carmen o en el carrer La Mar, adaptant-se al discórrer de la séquia que passava per allà.

Però més important en l’època encara era la salubritat de l’aigua potable. Els trastorns digestius pel consum d’aigua en mal estat sovintejaven llavors. En un moment on els discursos higienistes cobraren volada, el control sobre la qualitat de l’aigua per al consum va ser objecte d’una atenció específica per part de les autoritats. No bastava amb les solucions tradicionals per potabilitzar l’aigua, amb plantes -mata-, pastilles de calç o gotetes de lleixiu. A més a més, el creixement de les poblacions exigia assegurar un abastiment suficient i de qualitat per evitar l’aparició d’epidèmies.

El problema radicava en com obtenir l’aigua necessària. Quin havia de ser l’aquífer que havia d’abastir les poblacions. Sovint s’havia de buscar a quilòmetres de distància. En l’Horta d’Alacant comptaven amb un recurs disponible, però limitat, a partir de les reserves d’aigua contingudes al pantà de Tibi i distribuïdes per la xarxa de reg que s’havia anat creant al llarg de segles. Però la capacitat del pantà havia anat reduint-se a mesura que s’aterrava, l’aquífer començava a mostrar signes de sobreexplotació, l’aigua disponible estava sotmesa a un règim de propietat tradicional, i el seu mercat, controlat pel Sindicat de Regs de l’Horta i orientat al reg. Calia, doncs, buscar en altres llocs el recurs. I instar les institucions per fer-ho possible, doncs es tractava d’una obra que difícilment podia escometre un municipi xicotet com Sant Joan.

Ja en el primer terç del segle XX s’havien fet alguns intents de buscar alguns recursos, sobretot des del moment que Alacant va aconseguir vertebrar una xarxa d’aigua potable. Ja des d’eixe moment, es pretengué estendre-la als municipis de l’Horta, però es trobaren amb la renuència de la companyia distribuïdora i a l’oposició de les autoritats municipals alacantines, per una valoració purament economicista de costos i beneficis, sense atendre a les necessitats de la població.

Amb l’adveniment de la República, el concepte de ciutadania, d’igualtat jurídica, de dret, s’estengué al conjunt de la població. Les situacions de privilegi, no només personal, també institucionals i poblacionals, foren revisades. El veïnat del poblet més xicotiu apareixia com a subjecte de dret igual que el de les grans ciutats, si més no, sobre el paper. En esta dinàmica de

fer extensiva la modernització al conjunt de la població de l'Estat, s'escometeren obres públiques de gran transcendència com la millora de la xarxa de transports, l'extensió de l'escola i la sanitat públiques o la generalització de la xarxa d'aigua potable.

En aquest context van aparèixer distintes propostes. El dia 29 de març de 1932 es publicà en l'última pàgina del periòdic *El Luchador* una notícia ben curiosa que en feia menció. En ella, l'autor, Ramón Bonafonte Jorge, mestre de la localitat, promotor i membre significat de les organitzacions republicanes de Sant Joan, molt ben relacionat amb els seus correligionaris provincials i nacionals, relatava una excursió en la que participà i que tenia com a objecte precisament la cerca d'una solució al problema de l'aigua¹.

∞

De excursión por la provincia Para los ministros de Obras Públicas y Agricultura

El martes, 22 de los corrientes, invitados por el alcalde de San Juan² y el Presidente del sindicato de riegos de la Huerta de Alicante³ y acompañados del demócrata y simpático Alcalde de Alicante⁴ y otros amigos de San Juan, emprendimos un viaje que puede ser de un provecho enorme para los intereses de la Huerta.

Lorenzo Carbonell, alcalde d'Alacant, estava molt lligat a la població de Sant Joan per l'afinitat política amb les seues autoritats municipals. Participà en nombrosos actes, com en el primer casament civil en la població o en la inauguració del Grup Escolar

Hermenegildo Giner de los Ríos, sempre al costat de Ramón Bonafonte. Les cròniques periodístiques registraven que els seus parlaments en Sant Joan solia fer-los en valencià.

A las once de la mañana nos pusimos en marcha. Los autos nos transportan por la carretera de Alicante a Alcoy. Muchamiel y Jijona estáticos contemplan nuestra marcha. En Jijona está vaciado su campo. Día de mercado, Continuamos. Jijona ya no es la misma. Su tipismo ha cambiado. Todo se transforma.

Doce de la mañana. En "Venta de la Teresa". Decaimiento. Caserón sin luz, tétrico. El motor ha entristecido y empobrecido estas famosas ventas. Descendemos. Encargo de comida.

- *Dos pollos y dos conejos, ¿sabe?*
- *No; es mucho.*
- *¡Qué va a ser mucho! Dos pollos y dos conejos.*

¹ Els llibres de referència per a conèixer la història de l'aigua de reg i de l'aigua potable en Sant Joan, són, respectivament SALA, Francesc Xavier i PÉREZ, Tomàs Àngel. *El reg a Sant Joan. Font i eix d'un poble* (1999); i PAYÁ, Jorge. *La traïda de las aguas potables a Sant Joan 1930-1938* (2002).

² En aquests moments, el republicà Juan Sevilla, que ho seria fins 1936.

³ En aquests moments, José Pascual de Bonanza y Pardo. Tornà a exercir el càrrec en els anys 50. Sobre l'activitat del Sindicat podeu consultar la pàgina <https://huertadealicante.es/> amb una secció historiogràfica.

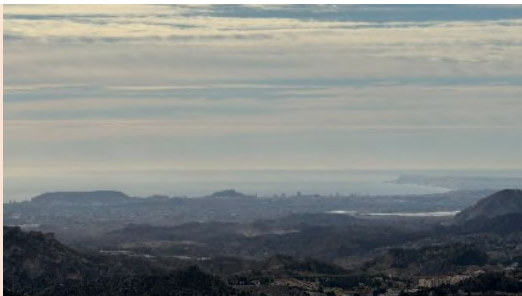
⁴ Lorenzo Carbonell Santacreu (1883-1968) <http://www.alicantevivo.org/2007/04/lorenzo-carbonell-santacruz-el-mejor.html>

Venta Teresa continua en funcionament en l'actualitat i s'ha convertit en parada obligatòria dels motociclistes que cada cap de setmana recorren les corbes de *La Carrasqueta*.

Vuelta al auto.

Dejamos la carretera y tomamos camino montaraz a la derecha de la carretera. Estamos en la "Carrasqueta". La carretera paralela a nuestra ruta se ve allá en lo alto.

Segons aquesta descripció podem pensar que seguirem, en aquest tram, el Camí Reial d'Alcoi. Vista de l'Alacantí des d'aquest camí. Foto de l'autor.

Monte pelado; ¡qué lástima! Si los viera Julio Senador⁵, qué apóstrofe diría.

Un altre dels llibres dels que va ser autor Julio Senador. Els temes que preocupen a aquest autor coincideixen amb les cavil·lacions de Ramón Bonafonte.

Descenso a ver una fuente que por las lluvias y desnieves nos anunciaron. Nada; no hay agua; se ha agotado.

Seguimos. Nuestro guía, el "tío Pepe", nos conduce. Discusión por la ruptura de un camino e invitación en una masía. Qué dulces tan dulces y tan ricos hacen en Jijona.

Desde esta masía nuestro caminar es a pie. Contemplamos. Parte del monte se ha convertido en tierra de labranza.

De quién es el monte ¿del Estado, del municipio, de los particulares? Quién sabe. ¿Se habrá roturado en ley? ¿Serán ocultaciones? Que lo averigüe quien debe.

Caminamos a la vera de un barranco pletórico de vegetación. ¡Qué hermosura! ¡El agua corre! ¡El agua murmura!

Ascendemos. ¡Qué hermoso es ascender! Ascender es elevarse y elevarse es ver las cosas en su idealidad y grandeza.

⁵ Julio Senador Gómez Maestro, notari i escriptor de talant regeneracionista, escrigué centenars d'articles en mitjans com *La Libertad*, *El Liberal* o *El Socialista*, preocupat per la situació de misèria arreu de l'Estat, la conflictivitat social i la ineficac política econòmica dels polítics de principis de

segle. Fou autor d'obres com *Castilla en escombros*, el títol de la qual ja ens avança la particular visió de l'autor sobre la situació del moment. Podeu veure una semblança biogràfica en <https://dbe.rah.es/biografias/8049/julio-senador-gomez-maestro>

Llegamos al replano. Carbonell se sienta al lado de una fuente que mana. Un árbol milenario, cuyo tronco está tutelado, le da sombra al caño y al caminante.

Potser es tracte d'aquesta carrasca. Foto de l'autor, gener 2024.

Llegan fatigados el boticario Gosálbez⁶, el señor Vicente⁷ y el señor Bautista⁸, compañeros de excursión.

El señoret, como le llaman es Bonanza⁹, trisca por la senda y por el monte, como ducho en este esport. Nosotros lo vemos a lo lejos.

Estamos en la masía "La Font". El dueño de esta finca es el propietario de la fuente de Buaxa, partida de Buaxa, del término de Jijona, objetivo de nuestro viaje¹⁰. Comentamos.

Aquí viene lo importante; aquí viene lo jugoso.

Bassa de Bugaia. Foto de l'autor, gener 2024.

⁶ Juan Gosálbez Baeza, farmacèutic municipal. Durant la guerra, la seua residència va ser lloc de refugi i reunió dels partidaris dels sollevats.

⁷ Segurament es tracte de Vicent Gosálbez Lledó, jutge de pau durant la República.

⁸ Probablement, Juan Bautista Gosálbez Baeza, un dels principals contribuents de la localitat.

Pou artesià en la partida de Bugaia. Foto de l'autor, gener 2024

Font de Bugaia. Foto de l'autor, gener 2024.

El tío Pepe, dice: repite lo de siempre. "Esta agua que ustedes ven que corre por aquí no es más que una insignificante cantidad de la mucha que corre por allá, -y señala la fuente-. Por allí pasa un río que va a

⁹ José Pascual de Bonanza y Pardo, un altre dels principals contribuents de la localitat i que arribà a ser president del Sindicat de Regs de l'Horta.

¹⁰ Es tracta sens dubte de la partida, masia i font del Racó de Bugaia.

perderse, y se asegura que va a parar a Altea y el agua ésta, la que corre por aquí es la que se desborda de las márgenes de ese gran río subterráneo que yo he visto con mis ojos. Porque jóiganlo ustedes bien! Cuando se hizo el minado se fue subiendo en escalones y se han dejado bajo al río". Esto lo confirman otros muchos prácticos del terreno.

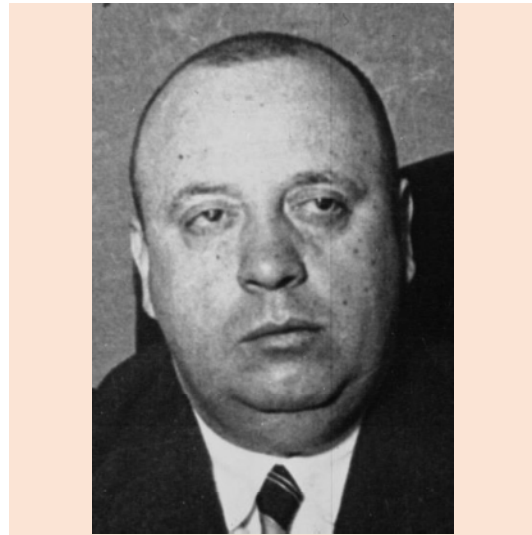

Alcavor o alcavó: mina d'aigua o pas subterrani d'una séquia. Foto de l'autor, gener 2024.

- *Pues si que es lástima que se pierda esta caudal – apunta uno.*
- *Qué hacer para captar esta riqueza.*
- *Pero ¿y si no es verdad? – insinúa otro.*

¹¹ Indalecio Prieto Tuero, membre del PSOE, ministre d'Obres Públiques del 16 de desembre de 1931 al 12 de setembre de 1933, en el primer govern republicà-socialista presidit per Manuel Azaña.

Y pensamos que lo mejor es denunciar el hecho al Ministro de Obras Públicas¹¹, ya que tanto se ocupa de estas cosas, en que tanto cariño le tiene y que él decida, mandando algún ingeniero para que lo compruebe, porque el asunto lo merece y nada se perdería con él, pues redimiría a estos campos sedientos de la Huerta.

Indalecio Prieto, ministre d'Obres Públiques en aquest moment. En la nostra comarca també va ser l'impulsor d'un pla d'urbanització de la platja de San Juan.

Creemos que no surjan obstáculos, pues aún suponiendo que el dueño sea un particular y pague su canon por este concepto de mina no hay derecho a que se pierda lo que puede ser una riqueza social; claro que reconociendo al dueño los derechos que le correspondan. Y éste es el punto álgido, el objeto medular de nuestra excursión, que es el afán de contribuir al resurgir y engrandecimiento de los pueblos de este Alicante tan querido; flor de España si lograrse alumbrar aguas. El ministro de obras Públicas y el de Agricultura¹² tienen la palabra.

¹² El ministre d'Agricultura en eixos moments era Marcelino Domingo, en l'entremig de dos mandats com a ministre d'Instrucció Pública. Va ser membre del Partit Republicà Radical-Socialista i, més tard, un dels fundadors de

Marcelino Domingo. Com a ministre d'Instrucció Pública impulsà la construcció d'escoles. Durant el seu mandat es va construir el Grup Escolar Hermenegildo Giner de los Ríos, on treballava Ramón Bonafonte.

Y nosotros relamiéndonos de esperanza, regresamos a incar (sic) el diente a los pollos y conejos, ayudados por los ocupantes del célebre coche del Secretario¹³; por Manuel

Pastor¹⁴ y Vicentico¹⁵, el popular juez de San Juan.

Ya estamos en "Venta Teresa". La mesa está ocupada. Esperamos. Los viajes a la cocina menudean. Hay apetito. Nos toca el turno; limpian la mesa y... a comer. La vajilla no es muy abundante, pero todo se pospone ante el buen humor. Reina un silencio sepulcral. Terminamos.

Pastor inicia la conversación cerca de la traída de aguas potables a San Juan de Alicante. ¡Siempre agua!

Levantamos la sesión y... a casa; a esperar, a esperar la solución que han de dar a este problema los hombres buenos de nuestra amada República.

RAMÓN BONAFONTE

San Juan de Alicante 27-3-32

∞

Ramón Bonafonte exercí com a líder ciutadà en Sant Joan d'Alacant durant tot el període republicà. A banda de la seua tasca com a mestre, fou l'inspirador i principal actor de les agrupacions republicanes, primer com a militant en el Partit Republicà Radical-Socialista i després com a fundador d'Izquierda Republicana en la localitat. Va ser el mantenidor de molts actes públics, en la proclamació de la República (1931), les inauguracions del grup escolar (1934) o de l'arribada de l'aigua potable al municipi (1938). Va ser el principal valedor del govern republicà municipal en la premsa davant les crítiques vessades per altres contendents polítics. Igualment participava amb certa regularitat en les pàgines d'*El Luchador*, el periòdic republicà afí a la seua ideologia, proposant reformes en molts àmbits; educatiu, econòmic o, com ara, en la provisió de l'aigua necessària per a l'agricultura i el consum. Acabada la guerra va ser depurat i se li prohibí exercir la professió de mestre durant molt de temps. La tasca realitzada pel mestre Bonafonte va ser reconeguda amb posterioritat donant el seu nom a un carrer del municipi¹⁶.

Per la seua banda, bona part dels acompanyants en l'excursió que acabem de comentar isqueren indemnes, alguns, fins i tot, ben integrats en el nou ordre social i polític. Un exemple més de la continuïtat de les elits.

Izquierda Republicana. Ramón Bonafonte va seguir una mateixa trajectòria política.

¹³ Basilio Sala Ortolá, secretari que fou de l'ajuntament abans de la República, durant la República i després de la guerra. Un cas inaudit de continuïtat política.

¹⁴ Podrien ser o Manuel Pastor Sánchez, o Manuel Pastor Moñinos.

¹⁵ Els malnoms eren una pràctica molt estesa en la comarca per tal d'identificar les persones,

sobretot tenint en compte la coincidència de noms i cognoms de molts veïns. Aquests malnoms podien fer referència a la genealogia familiar, el lloc, l'ofici o alguna característica física. Veure *Malnoms de l'Horta*, d'Isidre Buades.

¹⁶ Una semblança biogràfica més completa podeu consultar en CAMPELLO, Alfredo "Callejero biográfico de Sant Joan d'Alacant" (2008)